

Горбанівська церква була зруйнована, але Горбанівську ікону вдалося врятувати. За словами церковних співів, ікона Божої Матері, звана "Горбанівською", є "заступницею і похвалою землі нашої Полтавської" [14, 46].

Написана ікона на залізному листі, який має в довжину 6, в ширину – 5 вершків. З повідомлень ми можемо говорити про те, що вона знайдена на початку 30-их років XVIII століття. Достовірність цього базується на свідченнях священика села Горбанівки о. Василя Павловського, які він отримав від свого батька священика Іоанна і свого діда священика Євтихія Павловських. Всі вони спадкоємно священствували при Горбанівській церкві: отець Євтихій – 51 рік, отець Іоан – 13 літ і отець Василь – 47 літ.

У Свято-Макаріївському храмі чудотворна ікона Божої Матері знаходиться з правого південного боку іконостасу в кіоті у срібній рамі; на іконі срібна позолочена риза, прикрашена 57-ма діамантами, що були пожертвовані полковником Онисимовим у 1864 році. У 1896 році виготовлена інша срібна риза на кошти жертводавиці В. Н. Летунівської.

На благоустрій Свято-Макаріївського храму здійснювали пожертви й інші меценати. Так, у 1850 році за допомогою пожертв полковника Онисимова і баронеси Губерт був зроблений дерев'яний купол, споруджена мурована триярусна дзвіниця та встановлено новий іконостас. У 1887 році храм було наново відремонтовано на кошти колишнього мешканця села Горбанівки статського радника Н. Н. Летунівського.

В 30-их роках XX століття, коли на полтавських храмах висіли "безбожницькі замки", Макаріївська церква діяла. Змінювалися священнослужителі, безвинні "вороги народу" зникали безслідно. На жаль, нам не вдалося дізнатися їхні імена, бо служити їм доводилося досить недовго, документи реєстрації не дійшли до наших часів.

Великодньої п'ятниці 1937 року ієромонах Єфрем служив при виносі Плащаниці і готувався зустріти разом з прихожанами світле Христове Воскресіння. Цьому перешкодив арешт священика. Уперше за її вікову історію мовчали дзвони. 14 жовтня 1939 року на свято Покрови Божої Матері, після тривалої перерви, відбулося перше святкове богослужіння, і полинула молитва, що триває донині. Хвиля храмових руйнацій 60-их років XX століття "хрущовських часів" не зачепила Свято-Макаріївського храму.

На сьогодні Свято-Макаріївський кафедральний собор став потужним осередком духовного і просвітницького життя. За 100 років свого існування служителі храму дбали про своїх прихожан, вселяли у душі людей віру в Бога.

У подальшому планується дослідження історії храму, зокрема просвітницької і меценатської діяльності.

1. Жук В. Н. *Полтавський Хрестовоздвиженський монастир*. – Полтава, 1993.
2. Жук В. Н., Сердюк Г. Д., Перлина Козельщини. *Сторінки з історії Козельщинського Різдва Богородиці жіночого монастиря*. – Полтава, 2004.
3. Петренко І. *Вознесенська церква у Полтаві: відроджена святиня // Історія релігій в Україні: Праці XVII Міжн. наук. конф. (Львів, 16 – 18 травня 2007*

- року). – Кн. 1. – Львів: Логос, 2007.
4. Огієнко І. *Свята Почаївська Лавра / Упоряд. М. С. Тимошик*. – К.: *Наша культура і наука*, 2004.
5. Грушевський М. *З історії релігійної думки на Україні*. – К.: *Освіта*, 1992.
6. *Історія релігій в Україні: У 10 – ти т. / Ред. кол. А. Колодний та ін.* – К.: *Укр. центр духовної культури*, 1996 – 1999.
7. Бистрицька Е. В., Зуляк І. О. *Історія релігій: Збірник документів і матеріалів*. – Т.: *Астон*, 2003.
8. Машуков В. *Матеріали к изучению церковной старины Украины*. – Х., 1905.
9. *Формування основ християнської моралі в процесі духовного відродження України: Матеріали науково-практичної конференції*. – Кн. 1 – 2 (НАН України, *Острозьке відділення Ін-ту укр. Археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Острозький Вищий Колегіум нац. Ун-ту "Києво-Могилянська Академія"*). – Острог, 1995. Кн. 1. – 1995., Кн. 2. *Статті, доповіді, виступи*. – 1995.
10. *Християнство і національна ідея: Наук. зб.: До 2000-річчя Різдва Христового / Укр. асоц. релігієзнавців, Тернопіль. держ. мед. акад. – Тернопіль: Укрмедкнига*, 1999.
11. *Влада і церква в Україні (перша половина XIX століття): Зб. Наук. праць / Укр. асоц. релігієзнавців, ЦДПУ ім. В. Г. Короленка*. – Полтава, 2000.
12. *Полтавщина: Енциклопедичний довідник / Під ред. А. В. Кудрицького*. – К.: *Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана*, 1992.
13. Павловский И. Ф. *Полтава в XIX столетии: Очерки по архивным данным / Отд. отт. из журн. "Киевская старина"*. – К.: *Тип. Н. Гирича*, 1906.
14. Павловский И. Ф. *К истории Полтавской епархии*. – Полтава, 1916.

Р. М. Кантемирова

ГОНЧАРСТВО НА ПОЛТАВЩИНІ: МИНУЛЕ ТА СЬОГОДЕННЯ

"Білі" плями в історії суспільства привертають увагу не лише істориків-професіоналів, але й пересічних громадян, тому завдання історичних досліджень полягають у вивченні забутих, прикритих гучними гаслами історичних періодів. Особливу цікавість викликають 20-30-ті роки. Адже це був переломний етап в історії нашої країни: створення нової держави, злам старих стереотипів та усталеного способу буття.

У статті наведена спроба розглянути стан гончарства як одного з провідних кустарних промислів регіону у вищезгаданий період, простежити ті зміни, що воно їх зазнало, враховуючи політичну та економічну ситуацію в країні. Об'єктом дослідження є селянство Полтавщини, предметом – традиційне гончарство.

На сучасному етапі кустарні промисли є об'єктом низки наукових дисциплін, як-от: етнографія, археологія, мистецтвознавство, природничі науки. Серед істориків дослідженням кустарних промислів займалися О. Прусевич, В. Свідзинський, Ю. Самарін, Л. Трофімов, Я. Володарський, Е. Істоміна.

Під "кустарними промислами" розуміється "дрібне сімейне виробництво, яким займалося містечкове та сільське землеробське населення" [1, 41]. З іншого боку вони – "одна з найвеличніших книг мудрості нашого народу з часів неоліту, писаний усіма поколіннями літопис його історичного буття" [2, 17]. Кустарні промисли займали чільне місце в житті

людини, адже, крім їжі та даху над головою, людина мала задовольняти інші свої потреби, як – мати одяг, посуд, реманент. Чинником, що спричинив стрімкий розвиток промислів, був, в першу чергу, прогрес. Саме він підштовхнув людину вдосконалювати технічні прийоми та художні засоби виразності.

Аналізуючи сучасну історіографію, можемо виділити наступні об'єктивні причини, що сприяли розвитку та поширенню промислів серед сільського населення країни. По-перше, "спад сільськогосподарського виробництва внаслідок зменшення літнього сезону, родючості ґрунту та кількості тепла призвело до необхідності для селян поповнення прибутку з розвитку промислів. Встановлено зворотній зв'язок між розвитком сільського господарства і промислів" [3, 109]. По-друге, розвиток ринку сприяв появі та підвищенню попиту на продукцію кустарних виробництв.

При вивченні цього питання не можна ігнорувати той факт, що важливу роль у розвитку промислів відіграло малоземелля селян. Не маючи змоги займатися землеробством в обсязі, достатньому для забезпечення власних потреб, селяни змушені були шукати інших шляхів для отримання прибутків. "Малоземелля було однією з причин того, що жителі... змушені були займатися різноманітними ремеслами" [4, 53]. У свою чергу "за наявності земельного наділу... можливість отримати прибуток... призводила до зменшення заняття землеробством" [3, 109].

Останні археологічні дослідження підтверджують, що гончарство на території сучасної Полтавщини існувало ще у XIX ст. до н.е., про що свідчать розкопки напівзруйнованого кургану на околиці м. Гребінка. На похованні було знайдено "археологічно цілий округлобокий горщик, ... орнаментований різноманітними насічками, що утворювали певні геометричні композиції на його поверхні, можливо календарну символіку" [5, 6].

Розвиткові гончарства сприяла також наявність високоякісних пластичних та вогнетривких глин, що давало змогу безперерійно отримувати необхідну кількість сировини для виробництва. За визначенням М. Арандаренка, на території Кременчуцького повіту є "відмінної якості глина, придатна для виготовлення фаянсового посуду" [6, 78]. Але безумовним лідером у виробництві гончарних товарів, столицею українського гончарства стало селище Опішне з навколишніми хуторами, що "диктували правила гри на ринку збуту та були носіями регіональних етнічних особливостей" [4, 13].

Народні промисли переживали різні періоди свого розвитку: були як часи піднесення, так і часи майже цілковитого занепаду. Свого найвищого рівня українське гончарство досягло у XVII – XVIII століттях. У 1786 році в Опішному працювало близько двохсот ремісників-кустарів, що виготовляли різноманітний ужитковий та декоративний посуд. Поширеним було також виготовлення кахлів та цегли. Гончарі використовували різні технічні прийоми та художні засоби виразності. Широко поширеними були розпис, фляндрівка (специфічний орнамент, що отримується при нанесенні фарб на сирий керамічний виріб), полива (особлива склуката речовина для покриття керамічних виробів), ангоб (тонкий прошарок глини,

що наноситься на поверхню керамічного виробу перед випалюванням) та емалі.

Дбала про збереження та розвиток ремесел і місцева влада в особі Полтавського губернського земства (1865-1917). Саме завдяки йому та його діячам у 1878 році було відкрито перше ремісниче училище в селі Дегтярі Прилуцького повіту. У 1888 році у Миргороді за почином Миргородського земства було відкрито училище ім. М. В. Гоголя. У 1894 році "земство відкрило в Опішному гончарну школу-майстерню". Наприкінці XIX століття Полтавська губернія займала одне з провідних місць у Росії за кількістю ремісників. "На 1900 р., за даними Статистичного бюро Полтавського губернського земства, кустарів та ремісників у губернії налічувалося 78 501 особа" [7, 16].

Щодо стану кустарних промислів загалом і гончарства безпосередньо в досліджуваний період, в першу чергу треба звернути увагу на економічну та політичну ситуацію, що була в країні. Двадцять років XX століття були чи не останніми роками вільного розвитку кустарного гончарства. Завданням аграрної політики першого десятиріччя радянської влади був перехід до товариського господарства, оскільки одноосібне господарство радянська влада вважала пережитком минулого. Саме з цією метою селянин-кустар, що звик працювати один або залучав для цього свою родину, мусив згорти свою власну справу та йти до колгоспів задля обробітку землі та до артілі, щоб займатися промислом. "Коли державна партія змушена була відмовитися від спроб контролювати процес виробництва у сільському господарстві через втягнення мільйонів "одноосібників" в радгоспи і комуни, – як стверджує С. Кульчицький, – у неї не стало інших засобів поповнення централізованого продовольчого фонду, крім примусового відчуження (оподаткування або реквізицією) селянської продукції. Селянин, який відстояв своє право бути господарем, реагував на силовий тиск держави найбільш природним чином – скороченням власного виробництва" [8, 134].

На зміну йому прийшла кооперація, яка давала гончареві притулок, забезпечувала засобами виробництва, організовувала збут. З тими ж непокірними, що залишалися одноосібниками, боролися як могли: руйнували горна, обкладали непомерними податками, примушували брати патент. "Більшовиків завжди переслідував привид спекуляції, під якою розумілися неконтрольовані державою акти купівлі – продажу, тобто приватна торгівля за цінами, продиктованими ринком" [8, 204]. Однак майстри продовжували гончарювати крадькома, ввечері, вночі, ігноруючи таким чином колгоспне життя. За це їх господарства розтягувалися, розкрадалися місцевими активістами. Ті часи згадує житель села Глинського, що біля Опішного, Макар Титович Ткаченко: "Гончарював батько, поки ми були одноосібниками. Перед колективізацією батько збудував будинок хороший під черепицею, на три кімнати. Була красива огорожа навколо двору, ворота... Це до колективізації було... От у батька було чотири десятини землі, корова, кінь, кобила, вісім овець, свиноматка, кабана держали... Жили непогано... До колективізації батько набрав повну комору посуду... прийшли забрали той посуд з комори, так, ні за що забрали, і продавали той посуд у магазині... У нашій колишній хаті після

цього квартири учителів були, пекарня, школа... Нас спочатку зробили середняками, потім міцними середняками" [4, 57]. Заможний селянин-власник став, за влучним висловом С. Кульчицького, "одним з головних об'єктів державного терору" [8, 219]. Стан тодішнього гончарства колоритно відображає популярна в той час примовка:

"О ти, гончар, моя мати,
Гончареві треба дати
За покришку, за макітру,
За глечика, за горнятко
Та й начальству ще на взятку" [9, 26].

Роботи народних митців Федора Чирвенка, Василя Поросного, Івана Гладишевського, Остапа Ночовника-Носика, Гаврила та Явдохи Пошивайлів, Івана Білика, Василя Омеляненка, Миколи Китриша прикрашають колекції багатьох музеїв світу.

Здобуття незалежності, піднесення національної самосвідомості, повернення незаслужено забутих імен – ці процеси, що відбуваються у суспільстві, призводять до підвищення інтересу до культурної та духовної спадщини свого народу, його історичної пам'яті.

Незважаючи на заходи, що вживаються задля збереження та популяризації народних промислів, як-от: щорічне проведення Сорочинського ярмарку, що має статус Національного, їх стан залишає бажати кращого. За повідомленням Полтавського обласного часопису "Край", в селищі Опішному, столиці українського гончарства, закривають останній цех з виробництва кераміки. Два заводи, що раніше поставляли свою продукцію у 18 країн світу, наразі не працюють. "Тепер тут два гончарі, а колись було двадцять... Через брак замовлень ледве живемо", – говорить директор приватного підприємства "Гончарний круг" Михайло Задорожний [10, 6].

Його болісні думки продовжує голова селищної ради Олександр Кужим: "Ні державної, ні місцевої підтримки ми не дочекалися... Справжнє гончарство почало занепадати. Місцевий ринок заповнила дешева кітчеві кераміка" [10, 6]. Але ситуація не така вже й катастрофічна. Народне ужиткове мистецтво, рукомисло, творча самобутність народних майстрів не зламалися від нехтування офіційної влади і складних економічних умов сьогодення. Підтвердженням тому є проведення першого Міжнародного фестивалю, в якому брали участь молоді гончарі із двадцяти п'яти міст України, а також із Румунії, Молдови, Білорусі та Росії.

1. Задорожнюк А. *Кустарні промисли в містах та містечках Поділля у II половині XIX – на початку XX ст.* // *Київська старовина*. - 2005. - № 4.
2. Малих М. В. *Гончарський край* // *Край* Обласна щомісячна інформаційно-красна газета. - 2004. - № 6.
3. Володарський Я., Нетоміна Е. *Сельские кустарные промыслы Европейской России на рубеже XIX – XX ст.* - М., 2004.
4. Міщанин В. *Північна група малих осередків гончарства Опішненського гончарного району (друга половина XIX – XX століття)* - Опішине, 2005.
5. Шерстюк В. *Чотирьохтисячолітні знахідки з Гребінки* // *Край* Обласна щомісячна інформаційно-красна газета. - 2007. - № 38.
6. Маслак В. Маслак О. *"Записки" Миколи Арандаренка як джерело з вивчення господарського життя*

Кременчуцького повіту у XIX ст. // *Гуржіївські історичні читання (збірник наукових праць)* – Черкаси, 2007.

7. Супрун Т. *Роль Полтавського губерньського земства в розвитку етнокультури краю* // *Край*. - 2006. - № 23.
8. Кульчицький С. *Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919 – 1928)* - К., 1996.
9. Ганжа П. О. *Тавмніці українського рукомисла*. - К., 1996.
10. *Край*. - 2007. - № 40.

О.А.Коляструк

СІЛЬСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ І СЕЛЯНСТВО НА ПЕРЕТИНІ РАДЯНСЬКИХ МОДЕРНІЗАЦІЙНИХ ЕКСПЕРИМЕНТІВ 1920-х рр. У ВИМІРАХ ЩОДЕННИХ ПРАКТИК

Складні і бурхливі модернізаційно-трансформаційні процеси у державно-політичному, соціально-економічному і національно-культурному житті першої третини XX ст. не тільки радикально змінили господарський уклад на селі, а й порушили систему традиційних цінностей і стосунків у сільському середовищі, істотно вплинули на менталітет селян. В сучасній українській історіографії ця проблема знайшла відображення у працях з історії селянства [1; 2].

Втім спеціального дослідження про перипетії взаємин селянства з інтелігенцією в умовах радянської державної політики першого десятиліття поки що не написано. У пропонованій статті здійснюється спроба позначити вузлові моменти зламу усталеної системи стосунків селян та інтелігенції крізь призму повсякденного життя. Об'єктом дослідження є українська інтелігенція, предметом – її стосунки з селянством. На нашу думку, штиб життя селянства, його ціннісні складники, домінуючі настрої і запити, надії і сподівання сільської спільноти значною мірою визначались впливом на неї сільської інтелігенції, передовсім, в особі духівництва та вчителів. Традиційний консерватизм селянства, зосередження на господарських проблемах і родинних потребах разом з тим не засвідчували його байдужості до політичних змін і не означали його відсторонення від суспільно-політичного життя. Через брак інформації і неписьменність селянства зазвичай апелювало до освічених верств. Сільська інтелігенція на початок XX ст. доволі чітко визначилась зі своїми рольовими функціями у селянському середовищі і на час революційних змін виявилась органічно вмонтованою в інфраструктуру українського села. Саме тоді вона остаточно визначилась як окрема соціальна верства, виступила активною свідомою силою суспільства [3, 158].

Головну роль в організації житейського укладу і духовно-культурного ладу сільської громади відігравало сільське духівництво (незалежно від конфесійної приналежності). Згідно зі своїм призначенням, служителі культу сприяли законслухняності і релігійному послуху селян, впливали на цілісність громади та її згуртованість, на формування і підтримку в ній настроїв поваги один до одного, підтримували традиції взаємодопомоги, взаємовиручки, громадської терпимості і житейської поступливості. Священик, якому за професійними